

Delavske migracije iz Cazinske krajine

¹ Cazinska krajina oziroma širše območje bihaške regije je severozahodni del BiH na meji s Hrvaško. V etničnem pogledu je regija pretežno homogena, več kot 90 odstotkov je bosanskih Muslimanov – Bošnjakov.

Interesni izhodišči, ki sta pripeljali do nastanka pričujočega članka na tematiko bosanske (cazinsko-krajinske)¹ delavske migracije v Sloveniji, sta predvsem dve: prostorsko-antropološki in kulturno-etnološki vidiki omenjenega modela delavske migracije na

eni strani ter zgodovinska in migracijska kontekstualizacija tega fenomena na drugi.

Že pred leti sem opazil, da sta avtobusna postaja in železniški kolodvor v Ljubljani kraja rednih srečanj večjih in manjših skupin moških, ki sproščeno postopajo in kramljajo. Kmalu sem ugotovil, da so to skupine, ki jih večinoma sestavljajo delavci iz nekdanjih jugoslovanskih republik in pokrajin. Zanimalo me je, zakaj so prav postaje in kolodvori kraji njihovega pogostega srečevanja in kaj ti kraji v tem kontekstu pravzaprav simbolizirajo. Vemo, da so postaje in kolodvori prostori nenehne tranzicije, premika, prihoda in odhoda. V kontekstu omenjenega fenomena so lahko tudi metafora delavske razcepljenosti. Simbolizirajo »shizofrenijo« njihove realnosti: virtualni občutek večje bližine domu na eni strani ter sočasna prostorska umeščenost teh delavcev v vsakdanjost slovenskega okolja na drugi. Postaje in kolodvori so tudi kraji večje možnosti srečanja, predvsem znancev in prijateljev, ki prihajajo iz domačega okolja ali vanj odhajajo, ter za kroženje informacij, vezanih na domači kraj.

To dejstvo me je navedlo na premišljevanje o delavski migraciji v kontekstu svojevrstnega etnografskega opazovanja z udeležbo. Šlo je za večkratne priložnosti, ko sem se vozil v »delavskem« avtobusu, ki redno, dvakrat na teden, pelje na relaciji Koper – Postojna – Ljubljana – Novo mesto – Bihać. Ko smo se na poti skozi Hrvaško približevali meji z BiH, njenemu severozahodnemu delu, sem lahko opazoval vidno transformacijo ozračja v avtobusu, večjo sproščenost in boljše razpoloženje med delavci. Na podobnih začetnih izkušnjah, ki pa so precej bolj poglodbene, analizirane in raziskovalno dodelane, temeljijo tudi dela sociologinje in etnologinje Silve Mežnarić. Te študije so še vedno nekakšen epistemološki kanon v raziskovanju omenjene tematike v Sloveniji ter so kot takšne tudi pomembne reference v pričujočem članku.

Oris znanstvenoraziskovalne kontekstualizacije delavske migracije

V širšem družboslovnem in ožjem sociološko-ekonomskem pogledu se delavska migracija umešča med dva sektorja: demografskega (prebivalstvo) in ekonomskega (zaposlovanje) ter pomeni kritično vez, ki povezuje ti dve polji. Predpostavka v ekonomiki migracij je, da ima emigrantska regija (v tem primeru BiH oziroma Cazinska krajina) presežek delovne sile, imigrantska (v tem primeru Slovenija) pa primanjkljaj. Te procese ekonomika ponavadi predstavlja z modelom pritegovanja (*pull*) in odbijanja (*push*). Veriga ekonomske teorije migracij je torej naslednja: presežek delovne sile \Rightarrow visoka nezaposlenost (*push* faktorji) \Rightarrow emigracija; visoka zaposlenost \Rightarrow primanjkljaj delovne sile (*pull* faktorji) \Rightarrow imigracija. Vendar so uravnotežene tendence migracijskih procesov dokaj šibke. Raziskave kažejo, da so te tendence bolj odvisne od sposobnosti imigracijskega področja, da privlači delovno silo, kot pa od izvrženja delovne sile v področjih, kjer obstajajo presežki delovne sile. Tretji pomemben dejavnik je dinamičnost lokalnega trga delovne sile, saj ta spodbuja mobilnost, tako imigracijo kot emigracijo (glej Mežnarić, 1982).

Vendar menim, da je za kompleksnejše razumevanje delavske emigracije Bosancev v Slovenijo potrebna tudi analiza zgodovinskih, socialnih in kulturnih kontekstov področja, delavskega domačega okolja in regije, kakor tudi analiza elementov razvoja sprejemne družbe, torej Slovenije. Prav to je primaren namen tega članka.

Migracije v luči zgodovine industrializacije

Po drugi svetovni vojni, med letoma 1947 in 1957, se je delež kmečkega prebivalstva v SFRJ s 70 odstotkov zmanjšal na 56 odstotkov, do leta 1961 pa na polovico prebivalstva oziroma na 50 odstotkov. Tako je v tem času iz kmetijskega v nekmetijski sektor migriralo skoraj tri milijone ljudi. Sočasno se je država industrializirala, še zlasti njen severozahodni del, torej Slovenija in Hrvaška. Slovenija se je v tem obdobju (1953–1961) migracijsko umirjala, prebivalstvo je dobilo pozitiven migracijski pribitek, njegova struktura pa je prevzela industrijske in mestne oblike (Mežnarić, 1986: 33). Slovenija je bila ob koncu sedemdesetih in na začetku osemdesetih let eno najmočnejših imigrantskih področij v Evropi ter dejansko (kakor tudi v projekcijah) odvisna od »uvoza« delovne sile iz drugih republik. Ko SFRJ leta 1965 odpre svoje meje in omogoči zaposlovanje v tujini, Slovenija postane tudi nekakšna vmesna postojanka na poti v Avstrijo in Nemčijo. V njej so se delavci migranti začasno ali za stalno nastanili ali pa so se vanjo po določenem času vrnili. Ekonomska kriza in zapiranje zunanjih trgov delovne sile v Evropi med letoma 1973 in 1975, ki sovpadata s preходом iz industrijske v postindustrijsko družbo, povzročita povečanje migracijskih tokov v Slovenijo kot najbolj razviti del nekdanje skupne države. To potrjuje tudi statistika priseljevanja iz BiH v Slovenijo: 24 odstotkov vseh priseljenih v Slovenijo med letoma 1971 in 1975 ter 46 odstotkov med letoma 1976 in 1981 je prihajalo iz BiH. Vrhunec migracijskega priliva v Slovenijo je bilo leto 1978 z okoli 13.000 priseljenimi (Mežnarić, 1982). Nedavne raziskave kažejo, da je bila leta 1981 (če ne upoštevamo hrvaških občin na meji s Slovenijo) cazinska občina ena izmed treh občin v Jugoslaviji, za katere je bila Slovenija emigracijsko prvi zunajrepubliški cilj (Josipović, 2006: 316). To so bili večinoma delavci, z družinami ali brez njih. S prihodom delavcev iz drugih jugoslovanskih republik Slovenija delno prevzame oblike večetnične družbe, upoštevajoč seveda zgodovinsko narodnostno prepletenost mejnih območij z Italijo, Avstrijo ali Madžarsko.

V nasprotju s Slovenijo BiH že od konca petdesetih let 20. stoletja kaže oblike brezposelnosti, tipične za območja, ki so v procesu prehoda iz primarnih v sekundarne dejavnosti ... Kaže

neskladnost med populacijskim stanjem in zmožnostjo primarnega in sekundarnega sektorja, da absorbira delovne kontingente prebivalstva (Mežnarić, 1986: 56). Severozahodna Bosna oziroma Cazinska krajina, ki je geografsko in komunikacijsko bolj povezana s Hrvaško in Slovenijo kot z osrednjo Bosno, že takrat pomeni tradicionalno emigracijsko območje, s katerega odhaja kmečko prebivalstvo. Gre za razvojno in emigracijsko periferijo, za katero so značilni »visoka nataliteta, opuščanje zemlje in s komunikacijami slabo povezani kraji, tradicionalno 'praznjenje' v tujino in druge republike ter nekoliko zapoznel koncept razvojnih možnosti« (Ibid.: 50). Kot opaza Mežnarićeva, gre za polproletariziranega kmeta, delavca v Sloveniji, ki ga označujejo specifične podobe sveta oziroma »podobe, organizirane v domenah bega z zemlje, bega od razširjene družine, bega pred lokalno kontrolo nad individuom« (Ibid.: 20). Podoba sveta tega bosanskega polproletarca v Sloveniji, tako navaja Mežnarićeva, »vključuje podobo spopadov, podobo razcepljenosti imigrantske družbe« (Ibid.: 24).

Polpretekla zgodovina območja Cazinske krajine

Za popolnejše razumevanje relativno množične delavske migracije z območja severozahodne Bosne je treba nanizati nekaj zgodovinskih dejstev iz časa druge svetovne vojne in neposredno po njej. Najprej omenimo relativno neznan dogodek, tako imenovano *cazinsko buno* oziroma *cazinsko vstajo*, ki se je zgodila leta 1950. To je bilo izrazito nerodovitno leto, kar je še dodatno spodbudilo nasprotovanje lokalnih kmetov neusmiljenim zahtevam komunistične oblasti po izredno visoki materialni dajatvi v pridelanih proizvodih, ki so jih kmetje le s težavo pridelali. Lakota lokalnega prebivalstva je bila velika, vendar Komunistična partija ni pokazala nikakršnega razumevanja za dejstvo, da kmetom ni uspelo pridelati dovolj hrane niti za lastne potrebe, kaj šele za državo. Vstaji je sledila odločna in uničevalna reakcija Komunistične partije in Jugoslovanske armade. Vodje vstaje, ki je bila prej stanovska (kmečka) kot politično-ideološka, so pobili, njihove družine pa razselili po vsej federaciji. Za nameček je dogodek (sicer neuspešno) skušala politično instrumentalizirati takratna monarhistična emigracija Kraljevine Jugoslavije v Veliki Britaniji. Skratka, v popolni informacijski blokadi se je samo v dveh tednih zgodil svojevrsten genocid kmetstva. Dogodek je bil popolnoma cenzuriran, vsa regija Cazinske krajine pa kaznovana za daljši čas. Temu je po vsej verjetnosti botrovalo tudi dejstvo, da je bilo območje Cazinske krajine med drugo svetovno vojno središče ustaštva med bosanskimi Muslimani, kakor tudi središče pronacistične muslimanske zelene milice. V takratni pronacistični Neodvisni Državi Hrvaški je bilo območje Cazinske krajine znano kot »hrvaška Turčija«. Torej, za stigmatizacijo tega kraja je imela povojna oblast več razlogov.

Več kot deset let po vstaji je še vedno vladala lakota, primanjkovalo je osnovnih živil. V nekaj letih je na območju Cazinske regije zaradi tifusa umrlo približno dva tisoč nosečnic. Navadno milo je bilo prestižni izdelek. To je bil popolnoma zanemarjen kraj, imenovan tudi »drugo Kosovo«. Množična delavska migracija s tega območja v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, po tem, ko je Jugoslavija odprla meje za svoje prebivalstvo, je iz te perspektive popolnoma razumljiv pojav, do katerega je prišlo zaradi odhoda, ali natančneje, pobega iz obupnih življenjskih razmer. Natančna analiza Vere Kržišnik-Bukić o cazinski vstaji s konca osemdesetih let 20. stoletja pokaže, kako so člani najbolj izpostavljenih družin iz časa vstaje – skoraj štirideset let po tem dogodku in že desetletja živeči v oddaljenih krajih Jugoslavije – v pogovorih o teh dogodkih še vedno izražali določen strah in zadržanost (Kržišnik-Bukić, 1991).

Drugi pomemben moment za zgodovinsko kontekstualizacijo delavske migracije iz zahodne Bosne je razvojni uspeh firme »Agrokomerc« v osemdesetih letih 20. stoletja in ustvarjanje svojevrstnega kulta osebnosti oziroma povelečevanja direktorja »Agrokomerca« in poznejšega pomembnega bosanskega politika Fikreta Abdića. Takrat je morda prvič v svoji zgodovini prebivalstvo Cazinske krajine zaživelo boljše, lažje življenje. Posledično se je tudi odhajanje delavcev v tujino (in Slovenijo, ki je takrat še vedno bila območje notranje migracije) delno zmanjšalo. No, »pravljica« je trajala le kratek čas. Leta 1987 je izbruhnila afera »Agrokomerc«. Šlo je za domnevno nezakonito poslovanje z menicami, z napihnjeno vrednostjo podjetja, kar je tedaj počelo na stotine podjetij v takratni državi. Kmalu se je pokazalo politično ozadje afere, ki je dobilo svojo nadaljevanko med vojno v BiH. Fikret Abdić, nesojeni predsednik BiH, ki je na prvih parlamentarnih volitvah leta 1990 dobil največ glasov med bosanskimi Muslimani, je pod pritiskom v njegovi takratni stranki SDA prepustil mesto predsednika države Aliji Izetbegoviću. Leta 1993, sredi bosanske vojne, je Abdić razglasil nastanek separatistične Avtonomne pokrajine Zahodna Bosna ter podpisal kolaboracionističen sporazum z Miloševićem in Karadžićem, kar je pripeljalo do hudega medmuslimanskega spopada v tem delu Bosne, do krvave vojne med privrženci Abdića in Petim korpusom vojske BiH s sedežem v Bihaću, ki je ostal zvest vladi v Sarajevu.

Zakaj so ti zgodovinski podatki pomembni v zvezi z bosansko delavsko migracijo? Vsaka vojna je, kot vemo, dobičkonosen posel za posameznike in skupine posameznikov. Kmalu po začetku vojne se je začela vzpostavljati siva ekonomija, pri kateri so domnevni sovražniki zelo uspešno poslovno sodelovali. V severozahodni Bosni, ki se je v času vojne lahko merila z nekdanjo Srbsko krajino na Hrvaškem, ki so jo Hrvati in Bošnjaki s pomočjo ameriških letal uničili leta 1995, je bil črni trg med vojno precej razvit. Po neuradnih ocenah se je na tem trgu med vojno skozi trgovino z orožjem, hrano in podobnim obrnilo povprečno milijon takratnih nemških mark na dan. Skratka, srbska stran je imela neposreden finančni interes, da ta kraj, območje Cazinske krajine, preživi.

In ravno tukaj se lahko končno dotaknemo pomena in vloge delavske migracije. Ravno delavska migracija, skupaj z bosanskimi begunci, razsutimi po vsem svetu, je zagotavljala poglavitni vir denarja, ki je po različnih kanalih prihajal v Cazinsko krajino, s katerim je bilo mogoče trgovati s Srbi in konec koncev preživeti. V tem primeru še najbolj pride do izraza pomen »sive ekonomije« doma, v Bosni, in tradicionalno patriarhalnega obrazca prenosa denarja skozi razširjeni družinski krog. Tako je tudi migracija precej sodelovala pri obrambi Bosne pred srbsko agresijo. Lahko rečemo, da je prav delavska migracija kupovala čas svojim rojakom v domovini.

Sklep

Za konec bom ponudil nekaj premislekov o aktualni, sodobni perspektivi bosanskih delavcev v Sloveniji. To so ljudje, ki so bili v času Jugoslavije »domača«, »notranja« migracija, zdaj pa so tujci oziroma delavci iz tretjih držav, ki se soočajo z nenehnimi težavami pri pridobivanju delovnih dovoljenj. Postali so del mednarodnih migracijskih tokov. Danes v Sloveniji obstaja formalen, administrativen poskus pridobivanja poceni delovne sile iz vzhodnoevropskih držav Evropske unije (iz Slovaške, Bolgarije, Romunije, na primer), ki imajo avtomatično pravico do dela v vseh državah članicah. Hkrati je očitno, da je prisotnost bosanskih gradbenih delavcev v Sloveniji še danes trdno zakoreninjena. Slovenski delodajalci radi poudarjajo njihovo pridnost

² O težkih razmerah vsakdanjega življenja v samskih domovih glej Gačić, 2007, in Skupno poročilo stanovalcev delavskega doma na Poljanski 66 v Ljubljani in aktivistov in aktivistk Socialnega centra Rog na www.tovarna.org/node/1380.

in pripravljenost, da delajo več, njihovo tradicijo (zdaj že druga in tretja generacija), kakor tudi kulturno in jezikovno bližino v primerjavi z delavci z območja Vzhodne Evrope. Zgovoren je primer nedavnega obiska namestnice direktorice ljubljanskega Zavoda za zaposlovanje v Bihaću, katerega namen je bil podpis

pogodbe o sodelovanju oziroma »izvozu« gradbenih delavcev s tega območja v Slovenijo. Zdaj je v Sloveniji približno 35.000 delavcev iz BiH in večinoma delajo v gradbeništvu. Za svoje delo prejema skoraj enkrat nižjo plačo kot njihovi kolegi iz držav članic EU.

Kot že rečeno, v nasprotju z delavskimi priseljenci iz BiH v Slovenijo v času nekdanje Jugoslavije so delavci, ki prihajajo danes, v administrativnem pogledu tujci, s čimer sta jim že na sistemski ravni oteženi sama migracija ter vzpostavitev dostojnih delovnih in življenjskih razmer. Večinoma živijo v samskih domovih,² skoraj celotna tedenska aktivnost teh delavcev pa je usmerjena le na delo in čakanje petka popoldne, ko bodo šli domov, v Bosno. To je osnovna strukturiranost njihovega bivanja, zato nimajo razvite komunikacije s »simboličnim prostorom« Slovenije, z njegovo kulturo, jezikom, navadami, kar ustvarja razmere za medsebojno, vzajemno stereotipizacijo. S tem so bolj podobni prvemu valu delavskih priseljencev v šestdesetih letih kot drugemu valu v sedemdesetih. V nasprotju s prvim valom so se ti delavci bolj nagibali k stalni priselitvi, zato so razvili raznovrstne oblike komunikacije s slovensko družbo. Večplastna interakcija s slovensko družbo je bil del njihovega vsakdanjika. Priča smo torej svojevrstnemu zgodovinskemu reverzibilizmu glede položaja in umeščenosti zdajšnjih bosanskih delavcev tukaj, v Sloveniji, kar je seveda mogoče opazovati in razumeti v luči dogodkov ob začetku devetdesetih let, torej ob razpadu nekdanje skupne države.

Za sam konec še en napotek. Verjetno najlepšo literarno referenco na temo življenja bosanskih gradbenih delavcev v Sloveniji je že pred več kot dvajsetimi leti napisal Miha Mazzini v kulturnem romanu *Drobtinice* (Mazzini, 1987). Obvezno branje.

Literatura

- GAČIĆ, S.: *DOM ZA OBEŠANJE*. MLADINA 51, 21. december 2007, http://mladina.si/tehdnik/200751/clanek/nar--delavci-sinisa_gacic/.
- JOSIPOVIČ, D. (2006): *Učinki priseljevanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana, Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU.
- KRŽIŠNIK-BUKIĆ, V. (1991): *Cazinska buna: 1950*. Sarajevo, Svjetlost (Biblioteka Refleksi).
- MAZZINI, M. (1987): *Drobtinice*. Ljubljana, Prešernova družba.
- MEŽNARIĆ, S. (1982): *Delavci iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin v Sloveniji: Slovenija kot sprejemna družba*. Ljubljana, Raziskovalni center za samoupravljanje, RS ZSS.
- MEŽNARIĆ, S. (1986): *»Bosanci«: a kuda idu Slovenci nedeljom?* Ljubljana, Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Stališča IWW (Invisible Workers of the World) do odgovorov Snage, d.o.o, na skupne zahteve. <http://tovarna.org/node/1380>.